

Stara i nova čitanja Matoša – najpoznatijega hrvatskoga flanera

(Dubravka Oraić Tolić. 2013. *Čitanja Matoša*.
Zagreb: Naklada Ljevak. 396 str.)

U povodu dviju obljetnica Antuna Gustava Matoša, 140. obljetnice njegova rođenja i 100. obljetnice njegove smrti, objavljena je knjiga *Čitanja Matoša* Dubravke Oraić Tolić. U knjizi se, osim artikulirane predodžbe o Matošu kao književniku međašu na prijelazu 19. u 20. stoljeće, koji je u svoje vrijeme davao bitan ton književnome, pa i kulturnome životu uopće, nadaju i brišu nekih posve novih „čitanja“ i spoznaja. Knjiga je objavljena 2013. godine u izdanju Naklade Ljevak.

Studija je podijeljena u dva dijela, na *stara čitanja* i *nova čitanja*, u prvo me redu zbog vremenskoga raspona u kojem su nastajali objavljeni eseji, ali i zbog različitih pristupa kojima autorica Matoša „čita“ u različitim razdobljima. U *starim čitanjima* nalaze se tekstovi nastali do 2000. godine koji su pisani „u znaku stilističke analize i strukturalne semiotike“, kako sama autorica navodi u predgovoru knjige. Tu čitamo o Matošu i avangardi, njegovoj prozi, noveli *Camao* i putopisu *Oko Lobora*, dok su *nova čitanja* sastavljena od tekstova nastalih do 2010. godine, a koji se Matošem bave iz vizure imagologije, antropologije i kulturologije, te u njima čitamo o dvostrukosti Matoševih metropola i provincija, odnosu prema ženama, Matoševoj poetici sna te o njegovoj ideji o naciji. Na kraju se knjige, uz literaturu, kazalo imena i bilješku o autorici, nalaze još dodaci, *Odabra-*

ni ulomci iz literature o A. G. Matošu, donoseći pregled recepcije Matoša u hrvatskome znanstvenom i kritičkom diskursu, te *Popis likovnih priloga iz ostavštine A. G. Matoša*, koji ne samo estetski nego i funkcionalno pridonose knjizi, a dopuštenje za reproduciranje tih priloga dali su Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zaklada Antuna Gustava Matoša i Društvo Antuna Gustava Matoša iz Tovarnika. Grafički, likovno i jezično zaokružena studija pokazuje kako je Matoš i danas živ i aktualan pisac, jedan od onih hrvatskih, ali i europskih velikana kojima se uvijek možemo vraćati i otkrivati nova čitanja.

Budući da su tekstovi podijeljeni u dva dijela, na *stara* i na *nova* čitanja, te da se unutar svakoga dijela nalaze četiri eseja, struktura je djela vrlo jasna. Povezanost tekstova, likovni materijali, citati i transkripti izvornih djela čine ovu knjigu kapitalnom studijom o Matošu. Ona je vrlo pogodna za prelistavanje i razgledavanje kao i za usmjerenost, koncentrirano čitanje.

Prva se dva eseja unutar starih čitanja bave smještajem Matoševe poetike unutar avangardnih previranja na prijelazu stoljeća te njegovom prozom, dok su druga dva eseja usmjerena na opimjerivanje i analizu novele *Camao* i putopisa *Oko Lobora*. U prvom je eseju *Matoš i avangarda* autorica razložila Matošev kompleksan odnos

prema avangardi, uzimajući kao središnji književni predložak poeme *Mòra*. Matoš, čiju književnost uobičajeno opisujemo terminom esteticizam i koji još 1913. jasno odbija futurističku poetiku, ipak, u interpretaciji Dubravke Oraić Tolić, i sam ispisuje nagovještaje – ponajprije stilske – te iste avangarde kojoj se javno tako snažno suprotstavljao. Autorica sugerira da je Matošev odnos prema avangardi jednoznačno negativan, iz njega proizlazi i sukob s Kamovom te negativno konotiranje poezije Polića Kamova koja je u potpunosti antiesteticistička i koju je Matoš, argumentira Oraić Tolić, doživio kao razbijanje triju temeljnih tradicionalnih disciplina – estetike, logike i etike. Međutim, autorica upravo u Matoševoj groteskno-fantastičnoj prozi i poemi *Mòra* pronalazi predavangardne ideje. Za nju je poema *Mòra* prvi predavangardni tekst u hrvatskoj književnosti, koji supostavlja Blokovoj *Dvanaestorici*, i na kojem uspostavlja razlikovni moment između Matoševa koketiranja s avangardom i same avangarde: riječ je, tvrdi Oraić Tolić, o *svijesti* o književnome postupku: avangarda snažno ističe svoje postupke i otvoreno je destruktivna u odnosu prema tradicionalnim normama, dok su Matoševi predavangardni postupci spontani, kako to tumači autorica.

U drugom eseju autorica Matoševu prozu dijeli na dva žanrovska kruga: fikcionalnu i nefikcionalnu prozu. Budući da je Matoš istodobno bio i umjetnik i novinar, vrlo mu je teško bilo odvojiti umjetničko od neumjetničkoga, novinarskoga pisanja. Možda se upravo zbog toga njegovo estetizirano novinarstvo s jedne strane, i feljtonizi-

rana književnost s druge strane, toliko isprepleću, tvoreći jedinstveni stil njegove proze. Oraić Tolić ističe artizam i biografičnost kao dva bitna uporišta Matoševih proza, ali i kao najšire okvire u kojima se njegova proza može proučavati, polazeći ponajprije od pojave na prijelomu matoševskih stoljeća koju naziva ontološkom krizom i koju prepoznaje u slomu pozitivizma i iscrpljivanja mimetičkoga načela u realističkoj književnoj poetici. Figura krize tako postaje središnjim misaonim čvorištem iz kojega proizlazi i smisao umjetnosti *fin de sièclea* odnosno doživljaj i oblikovanje zbilje kao estetske konstrukcije. Na to se nadovezuje i novi tip subjektivnosti, kako ga interpretira Oraić Tolić, u figuri flanera, što je topos kojim se Matošev opus već tumačio i koji svoju punu potentnost dobiva upravo u kontekstu Matoševa opusa. S time je povezan i važan pojam dehirarhizacije, koji se ne odnosi samo na prostor, i to ponajprije gradski prostor u Matoševu kontekstu, nego i na misaoni svijet ideja i kulture. Polazeći od dominantnih stilskih obilježja u Matoševu proznom opusu, autorica izdvaja dva osnovna pripovjedna kruga: impresionističke novele obilježene osjetilnim mimetizmom, reportažnošću, anegdota, lirizacijom, humorom i karikaturnom te simbolističke novele u kojima prevladavaju teme ljubavi i smrti. Što se fabula njegovih novela tiče, one se pojavljuju u dva oblika – kao bizarne ili kao rasplintute i nekonzistentne, likove karakteriziraju neobičnosti i autobiografičnost (što ne čudi ako znamo da je Matoš neke svoje likove oblikovao prema vlastitome, subjektivnom iskustvu ili iskustvu bliskih osoba), a

pripovjednu tehniku Oraić Tolić naziva tehnikom simbola. U drugom se dijelu eseja autorica usmjerava na putopisno-feljtonističku prozu u kojoj je posebno zanima spomenuta Matoševa flaneristička subjektivnost. Simbiozom impresionizma i simbolizma Matoš je, sugerira Oraić Tolić, pokazao kako ga nisu mogli zadovoljiti samo osjetilni, impresionistički dojmovi, već su oni na mjestima prošireni elementima simbolističke imaginacije koja zahtijeva intelektualno iskustvo. Važno je, pritom, ako ne i nezaobilazno, načelo krajolika, koje je u ovom tipu Matoševe proze primarno oblikotvorno načelo. Problematizirajući nadalje ponovno temu avangardnoga kod Matoša, autorica napominje da se on već u feljtonima koje je pisao za Hrvatsko pravo sa Svjetske izložbe u Parizu približio avangardi, ponajviše pohvalom karikatura, divljenjem čudima civilizacije i mobiliziranjem estetike ružnoga, što apostrofira i Flaker već 1988, čitajući Matoševe *Dojmove s pariške izložbe* u kontekstu svoje teorije o *nomadizmu ljepote* i pronalazeći u njima ne samo postupke karakteristične za avangardu, nego i ideju dehijerarhizacije umjetnosti koju smatra imanentnom avangardi.

Posljednja dva eseja *starih* čitanja analiziraju konkretna djela, novelu *Camao* i putopis *Oko Lobora*. Oraić Tolić noveli *Camao* postavlja okvir u spomenutoj ontološkoj krizi koju prepoznaje u umjetnosti na prijelazu stoljećâ. U analiziranome tekstu ta se kriza manifestira bijegom od stvarnosti i likovima „nepotrebnih ljudi“, kakav je i artistički, dekadentni lik Alfreda Kamenskoga. Za razumijevanja je novele iznimno važna njezina simboličnost čiji

je središnji izraz glazba. U eseju *Oko Lobora* autorica analizira istoimeni Matošev putopis u kojem je opisao izlet u Hrvatsko zagorje u proljeće 1907. godine, kada je kriomice posjetio domovinu. Kao i druga feljtonistička proza, i putopis *Oko Lobora* bitno je liričan te pokazuje istovjetnost Matoševe pjesničke, novinarske, impresionističke i flanerske biti. U tome se putopisu, sugerira Oraić Tolić, sažimlju sve stilske značajke Matoševa djela u cjelini.

I dok su se *stara čitanja*, kako je apostrofirano u uvodu, Matošem bavila s aspekata stila i strukture, *nova se čitanja* okreću Matoševim kulturološkim implikacijama, shvaćajući književnost ne samo kao autonomno umjetničko polje, nego i kao jedno od diskurzivnih područja kulturnoga života i prostora kulture u cjelini. U prvom se eseju *novih čitanja* autorica tako bavi Matoševim metropolama i provincijama, razumijevajući pri tome odnos ruba i središta ključnim interpretativnim sredstvom. Biti u metropoli, biti u provinciji: Matoš kao dugogodišnji politički emigrant i slobodan pisac bez stalnoga zaposlenja u Beogradu, Ženevi i Parizu upravo je idealan predložak za analizu prostornoga shvaćanja ili prostornoga obrata (*spatial turn*) koji u središte interpretacije književnoga teksta postavlja njegove prostorne odnose. Život u tri grada, koja su, svakako, obilježila njegovo stvaralaštvo, autorica interpretira pomoću privatnih pisama i drugih zapisa, pokazujući kako su metropole ambivalentne: Beograd kao balkanska metropola i srpska i hrvatska provincija, Ženeva kao kozmopolitski centar ali i kulturna periferija, te naposljetku Pariz kao metropola umjetnosti i me-

tropola suvremene civilizacije. Budući da je Matoš i u Rimu boravio dva mjeseca, autorica spominje Matoševe misli o rimskoj okolici kao urbanom selu te o Rimu kao trostrukoj metropoli: klasičnoj, katoličkoj i modernoj talijanskoj metropoli. U tome je važan i Matošev odnos prema Zagrebu, oksimoronski i signifikantno određenim kao *dragi i prokleti naš Zagreb*, koji u prostorno-me tumačenju figurira kao provincija i svojevrsna emocionalna metropola i metropola u nastajanju. Završna je poanta ove analize figura hijazma u kojoj se Matoševe predodžbe o metropoli i provinciji isprepleću i komplementiraju: metropola kao provincija, a provincija kao metropola, imagem koji poništava suprotnosti metropole i provincije, jedinstvo promodernizma i antimodernizma. Nadalje, u eseju *Matoš i žene* Oraić Tolić analizira njegove iskaze o ženama i stilske reprezentacije fenomena ženskoga. Matoš je, argumentira autorica, patrijarhalni filogin, „ženoljubac zaljubljen u imaginarnu sliku Žene“ (str. 180), što proizlazi iz predodžbe koju podržava moderna kultura o „biti“ žene, ženi kao takvoj u koju i Matoš vjeruje i na kojoj gradi svoj esteticistički i nacionalno obojen rodni imaginarij u dvije figure, žene-majke-domovine i žene-ljubavnice-ljepotice. Budući da je živio u vrijeme prvoga vala feminizma, oglasio se, kako je poznato, i o idejama o ženskoj emancipaciji. Matoševa nedosljednost u komunikaciji s feminističkim svjetonazorima, zapravo, nimalo ne čudi: feminizam je radikalno potkopavao sve tradicionalne vrijednosti njegove ideologije, te je stoga i očekivana njegova nesigurnost oko postavki feminizma,

koje ponekad pozdravlja, a ponekad žestoko osporava. Oraić Tolić tu ambivalenciju konotira kronološki, uočavajući dijakronijski rez koji u Matoševu misaonome svijetu nastaje 1908. godine, godine povratka u Hrvatsku, i koji dijeli kozmopolitskoga, europskoga i „naprednijega“ Matoša od konzervativnijeg i tradicionalnijega povratnika. Taj se ideološki razmak, sugerira Oraić Tolić, uviđa i u njegovom odnosu prema feminizmu: europski Matoš hvali neke aspekte emancipacije, premda se ipak suprotstavlja feminizmu, no već 1901. hvali hrvatski profeminizam i niz književnica kao čuvarica nacionalnoga duha. Nakon 1908. nastupa, međutim, radikalnija misao, te se vrhunac njegova antifeminizma vidi u polemici *Naprednjače i brak* iz 1909. godine.

Ponovno se vraćajući na umjetnički tekst, autorica u predzadnjem članku, *Matoševa poetika sna*, nastoji prikazati prisutnost poetike sna u svim njegovim umjetničkim žanrovima. U ukupnosti njegova opusa autorica san iščitava na tri razine: san kao tekst, san kao lirski motiv i tekst kao san, te to primjenjuje na tekstualnu analizu, upućujući na san koji se u prozi pojavljuje kao tekst, omeđen granicama snivanja i buđenja, kao u pripovjetki *Moć savjesti* ili poemi *Mòra*, te na poeziju u kojoj se san pojavljuje kao samostalni pjesnički motiv. U posljednjem, najopširnijem i najvažnijem eseju u knjizi, *Matoš i nacija*, autorica se bavi Matoševim konceptom nacije i nacionalnoga, postavljajući svoju interpretaciju u okvir postmodernih teorija. Utemeljujući svoje čitanje Matoša u razlikovanju dvije ideologije nacije u razdoblju moderne kulture, teritorijalni/politički/građanski model

nacije u kojem se konstituiranje nacionalnoga kreće od države prema naciji (i koji autorica oprimjeruje na tzv. „starim“ zapadnoeuropskim državama, ističući „izmišljanje“ kao jedan od operativnih pojmova u tome kontekstu), u odnosu prema etničkome/jezičkome shvaćanju nacije koji jezik smatra temeljem nacije, izrazom narodne (etničke) duše (i kojemu izvorište pronalazi u njemačkome romantizmu). U hrvatskome je povijesnome iskustvu nacionalno pitanje jedno od središnjih, ako ne i središnje, čije implikacije živimo i danas, a autorica ga tumači upravo kao nerazriješeni nacionalno-identifikacijski dualizam spomenutih dviju ideja nacije i dvaju tipova nacionalizma. U kontekstu Matoševa opusa ideja nacije otkriva se kao središnja koncepcija, dubinska ideološka struktura, koju Oraić Tolić prisposobljuje glavici luka s nizom slojeva, od kojih je prvi, vanjski sloj, politički model nacije i politički nacionalni identitet, srednji se sloj odnosi na etničke elemente i etnički identitet, a najdublji, središnji sloj određen je emocionalno, kao ideja krajolika i konstrukt domovine kao estetskoga prostora. Iz tih se slojeva gradi vrlo složena diskurzivna konstrukcija koju Oraić Tolić tumači postmodernističkom i dekonstrukcijskom paradigmatom, čitajući na taj način Matoša u posve novome svjetlu, ponegdje čak radikalno odstupajući od jednostranoga, dnevno-političkoga čitanja kakvo se na Matoša znalo primjenjivati, kao i od mobilizacije matoševskoga diskursa u simplificiranim tumačenjima.

Za potpun uvid u Matošev život i stvaralaštvo podjednako su bitna i *stara* i *nova* čitanja. S obzirom na auto-

rovu važnost u hrvatskoj književnosti ne bi čudio ni izlazak *najnovijih* čitanja Matoša u skorije vrijeme. Do tada, ovo je djelo izniman doprinos i vrijedan izvor za sve one koji se zanimaju ne samo za Matoša nego i za umjetnost, kulturu i društveni život na prijelazu stoljećâ, kako u Hrvatskoj, tako i u Europi. Osim što pruža osam različitih tema koje u cjelini daju novu, mjestimice iznenađujuću i inspirativnu sliku o Matošu, djelo je prepuno drugih izvora koji će zaokupiti svakoga tko otkrije Matoša ili mu se pak vraća.

Martina Tuškan